

TRANSTEXTUAL RELATIONS. THE METATEXT

Beatrice Diana Burcea

PhD Student, University of Craiova

Abstract: Traditional canon refusal led to different perspectives on the text and, not least, on the author. Clarifying the notion of “literature science” has determined Roland Barthes (1987) to support the link between language and literature. From this perspective, it requires a redistribution of the objects of literature science, the author and his work represents the starting point of the analysis. The author’s „dodging”, specific to the narrative text, constitutes a nodal point in understanding the text. Among the achievement modes, we remind, in the analysis of the postmodern poetic text, the discursive valences of the metatext. Transtextual relationship, the metatext allows the text opening to multiple meanings. Along with the other textual relationships, metatext favors the reader’s transposition into Model Reader, open to semantic, syntactic or pragmatic codes.

Keywords: speech, metatext, pragmatic, writing, text.

1. INTRODUCERE

Refuzul canonului tradițional a condus la perspective diferite asupra textului și, nu în ultimul rând, asupra autorului. Clarificarea noțiunii de „știință a literaturii” l-a determinat pe Roland Barthes (*Romanul scriiturii*, 1987) să susțină legătura dintre lingvistică și literatură. Dificultatea definirii acestei științe provine din imposibilitatea identificării „naturii obiectului literar”, prin excelență un „obiect scris”. Acceptarea ideii că „opera este făcută din scriitură”, permite instituirea unei „anume științe a literaturii” (*ibidem*: 141-142). Obiectul său nu poate impune operei un sens. Criticul subliniază că această știință este una a „condițiilor conținutului” (a formelor) și nu una a „conținuturilor” (identificate de știința istorică). Știința literaturii, în accepția lui Roland Barthes, va observa variațiile de sens „generate” și „generabile de opere”. Această știință va interpreta polivalența simbolurilor și nu simbolurile. Obiectul acesteia va fi constituit de „sensul vid” al operei, care conține „sensurile pline” ale operei (*ibidem*: 142). Din această perspectivă, modelul, subliniază criticul, este lingvistic:

Pus în fața imposibilității de a stăpâni toate frazele unei limbi, lingvistul acceptă să stabilească un model ipotetic de descriere, pe baza căruia să poată explica cum sunt generate frazele infinite unei limbi. Oricare ar fi corectivele de adus, nu există niciun motiv să nu aplicăm o astfel de metodă la operele literaturii: aceste opere sunt ele însele asemănătoare unor imense fraze, derivate din limba generală a simbolurilor printr-un număr de transformări reglate sau, mai general, printr-o logică semnificativă ce se cere descrisă. Altfel spus, lingvistica poate da literaturii acel model generativ care este principiul oricărei științe, pentru că trebuie întotdeauna să dispui de niște reguli pentru a explica niște rezultate (Barthes 1987: 142).

Din punctul său de vedere, obiectul acestei științe va fi orientat spre cauza pentru care sensul este *acceptabil*, în funcție de „regulile lingvistice ale simbolului” și nu de cele „filologice ale literei”. În linia analogiei cu lingvistica,¹ criticul intenționează să descrie „acceptabilitatea” operelor și nu sensul lor. Intenția este de a clasa ansamblul sensurilor posibile „asemena urmelor unei imense dispunerii operante de la autor la societate”. Prin analogie cu „facultatea limbajului” (susținută de Humboldt, Chomsky), criticul francez consideră că există în om o „facultate a literaturii”, o „energie a cuvântului ce nu are nimic comun cu geniul, pentru că e alcătuită din reguli independente de autor și nu din inspirație sau voință personală” (*ibidem*: 143). Autorului nu îi sunt „șoptite” imagini, idei sau versuri, ci „marea logică a simbolurilor, marile forme vide care permit să vorbim și să operăm” (*ibidem*: 143). Din perspectiva lui Roland Barthes, se impune o redistribuire a obiectelor științei literare, autorul și opera reprezentând punctul inițial al analizei care „are la orizont un limbaj” (*ibidem*: 144).

2. Paradigme teoretice

„Evaziunea” autorului constituie un punct nodal în înțelegerea textului. În sfera discursului narativ, există numeroase modalități de realizare, precum: „textul de gradul al doilea” (ascunderea în spatele unui alt autor) și metatextul (Hăulică 1981: 109). În analiza textului poetic postmodern, reținem doar valențele discursive ale metatextului. Definirea conceptului circumscrie tipul de discurs care „efectuează investigarea, interpretarea, comentariul unui alt discurs”, numit „text-obiect” (*ibidem*: 120). Dintre tipurile de metatext – comentariul, re-scrierea, traducerea infidelă² – în poezia postmodernă, este frecvent întâlnit comentariul.

În clasificarea realizată de A. Crismore, se disting două tipuri de metatext: *informațional* (se comunică scopul și conținutul textului) și *atitudinal* (se explică valoarea informației comunicate) (apud Varzari, în Constantinovici 2011: 135). În cazul „metatextului”,³ textul este alcătuit din două componente: informația pe care o prezintă autorul și informația pe care o adaugă Cititorul Model. Cea de a doua componentă este determinată de informația autorului. Mesajul Cititorului Model este de asemenea orientat în funcție de prima componentă. Construirea Cititorului Model presupune recursul la „artificii semantice și pragmatice”, care favorizează apariția semnalelor ilocuționare și perlocuționare (Eco 1991: 252). Metatextul permite deschiderea textului spre semnificații multiple.

Metatextualitatea reprezintă unul dintre tipurile de transtextualitate identificate de Gérard Genette în *Palimpsestes* (1982):

Le troisième type de transcendance textuelle,⁴ que je nomme *métatextualité*, est la relation, on dit plus couramment de «commentaire», qui unit un texte à un autre texte dont il parle, sans nécessairement le citer (le convoquer), voire, à la limite, sans le nommer: c’est ainsi que Hegel,

¹ Roland Barthes considera că rolul lingvisticii recente, „transpus la scara unei științe a discursului”, este de a descrie „gramaticalitatea frazelor și nu semnificația lor” (*ibidem*: 142-143).

² Cristina Hăulică identifică aceste tipuri de metatext, alături de falsul metatext, în opera lui Borges (1981).

³ Umberto Eco analizează „meta-textul” în opera *O dramă foarte pariziană*, de Alphonse Allais (1991).

⁴ J’aurais peut-être dû préciser que la transtextualité n’est qu’une transcendance parmi d’autres; du moins se distingue-t-elle de cette autre transcendance qui unit le texte à la réalité extratextuelle, et qui ne m’intéresse pas (directement) pour l’instant – mais je sais que ça existe: il m’arrive de sortir de ma bibliothèque (je n’ai pas de bibliothèque). Quant au mot *transcendance*, qui m’a été imputé à conversion mystique, il est ici purement technique: c’est le contraire de l’immanence, je crois.

dans la *Phénoménologie de l'esprit*, évoque, allusivement et comme silencieusement, le *Neveu de Rameau*. C'est, par excellence, la relation *critique* [...] (1982: 10).

Inițial, criticul francez nu a considerat că obiectul poeziei este textul, ci „arhitextul” sau „arhitextualitatea” textului, prin care înțelegea „ansamblul de categorii generale sau transcendente – tipuri de discurs, moduri de enunțare, genuri literare, etc. – prin care se relevă fiecare text în manieră aparte” (*ibidem*: 7). Ulterior, a considerat obiectul poeziei „transtextualitatea” sau „transcendența textuală a textului”, prin care înțelegea relaționarea „manifestă sau secretă” cu celelalte texte. Astfel, subliniază criticul, transtextualitatea depășește și include arhitextualitatea. În analiză, Gérard Genette impune cinci tipuri de relații transtextuale: *intertextualitatea*, *paratextualitatea*, *metatextualitatea*, *hipertextualitatea* și *arhitextualitatea*.

*Intertextualitatea*⁵ este definită, în manieră restrictivă, drept „relație de coprezență între două sau mai multe texte”. În forma explicită și literală, intertextualitatea se referă la operația tradițională a „citării”. În forma ei „mai puțin explicită” și „necanonică”, se referă la „plagiat”. Nu în ultimul rând, într-o formă „mai puțin explicită” și „mai puțin literală”, această relație transtextuală se referă la „aluzie” (Genette 1982: 8).

Paratextualitatea este „relația mai puțin explicită și mai distantă pe care, în ansamblul unei opere literare, textul propriu-zis o întreține cu ceea ce se poate numi doar *paratextul* său: titlu, subtitlu, intertitluri, prefețe, postfețe, avertismente etc.”. Paratextualitatea reprezintă un aspect privilegiat al dimensiunii pragmatice a operei (*ibidem*: 9).

Metatextualitatea reprezintă în mod curent, comentariul, care „unește un text de alt text, despre care vorbește, fără a-l cita în mod necesar. Relația este de natură critică” (*ibidem*: 10).

Hipertextualitatea este „relația care unește un text B [hipertext] de un text anterior A [hipotext], pe care se grefează într-o manieră care nu este cea a comentariului”. Operația se realizează prin transformare sau prin imitare (*ibidem*: 11-12).

Arhitextualitatea este tipul „cel mai abstract și cel mai implicit”. Este vorba de o „relație în întregime tacită, care, în plus, nu articulează decât o precizare paratextuală [...] de pură apartenență taxonomică” (*ibidem*: 11). Aceste denumiri generice nu sunt întotdeauna subliniate explicit. Teoria transtextualității amintește de concepția lui Mihail Bahtin⁶ conform căreia: „În toate căile sale spre obiect, în toate direcțiile sale, discursul întâlnește un discurs străin și nu poate să nu intre cu el într-o interacțiune vie, intensă” (Bahtin 1982:134).

3. Funcționarea pragmatică a metatextului

Metatextualitatea este un procedeu frecvent întâlnit în poezia postmodernă. În textul lui Bogdan Ghiu, *Poem*, identificăm, ca modalitate de realizare a procedului, disimularea în spatele unui text străin. Opera lui Paul Éluard este un pretext pentru a face apologia Libertății (Paul Éluard scria pe toate obiectele lumii / numele libertății [...]). Modelul scriptural este reluat metatextual, eul enunțării insistând nu asupra ideii de libertate („Libertate”), ci asupra

⁵ Denumirea acestui tip de transtextualitate i-a fost sugerată lui Gérard Genette de studiul J. Kristeva, *Séméiotikè* (1969). Într-o antologie „Tel Quel”, *Théorie d'ensemble* 1968 (titlul traducerii românești: *Pentru o teorie a textului* 1980), Julia Kristeva definește intertextualitatea drept „interacțiunea textuală care se produce în interiorul unui singur text.” În concepția cercetătoarei, intertextualitatea este înțeleasă de „subiectul cunoscător” drept noțiunea „care va fi indicele modului în care un text citește istoria și se inserează în ea. Pentru J. Kristeva, trăsătura fundamentală („socială”, „estetică”) a unei structuri textuale este determinată de „modul concret în care intertextualitatea se realizează într-un text dat” (1980: 266).

⁶ Cf. Maingueneau 2007: 39.

numelui⁷ („ci numele, care anume?, *al libertății*”). Orientat spre performativitate („înjur”, „scriu”, „eu scriu”), poemul se îndepărtează de locurile comune ale modernismului. Textul antrenează ființa poetică în relații transtextuale debordante. Actul locuționar are valențe multiple, exacerbând adesea gestul scriptural. Emoția estetică a eului enunțării se consumă într-o elaborare asiduă, îndârjită. Sublimul creației este ocultat („Înjur”). În frustrarea ontologică asumată, pentru eul enunțării, a numi referentul echivalează cu o numire condiționată a lumii („scriu pe fiecare obiect ceea ce e”). Sentimentul apropierei lumii, într-un gest orgolios, este motivat intertextual de exemplul literar al lui Paul Éluard. Transtextualitatea se insituie, prin relațiile specifice, la nivelul intertextualității, al metatextualității, al hipertextualității și al arhitextualității. Adnotarea metatextuală – „Paul Éluard scria pe toate obiectele lumii / numele libertății (nu „Libertate”, ci numele, / care anume?, *al libertății*) / Scria chiar și (poate mai ales) pe produsele propriei activități / de conjugare poetică a obiectelor lumii” – este dublată de procedee ale pragmaticii ilocuționare. Seria reprezentativelor este întreruptă de un directiv („care anume?”). Inserția metatextuală favorizează simulacrul conversațional („care anume? *al libertății*”). Propriul răspuns-comentariu certifică sub aspect grafic apropierea numelui libertății. Intenția de „conjugare poetică a obiectelor lumii”, admirată la predecesor, devine stimul artistic. Actul ilocuționar reprezentativ insituie metatextual germenul estetic al filiației:

Înjur; scriu pe fiecare obiect ceea ce e.
Paul Éluard scria pe toate obiectele lumii
numele libertății (nu „Libertate”, ci numele,
care anume?, *al libertății*).
Scria chiar și (poate mai ales) pe produsele propriei activități
de conjugare poetică a obiectelor lumii

(Ghiu, *Poem*, 1982: 40)

Intertextualitatea manifestată în poem sub forma explicită și literală a citării (Genette 1982: 8) configurează gestul scriptural al predecesorului care încalcă interdicții („Pe fructul rupt în două”), pecetluind obiectele cu numele libertății. Dichotomia obiect / lucru din filosofia cunoașterii este accentuată de Husserl în prezentarea „nivelurilor conștiinței în procesul cunoașterii pentru atingerea Esenței”. Lucrurile sunt, după filosoful german, „reprezentări empirice” a ceea ce ne înconjoară. Ele sunt păstrate de conștiință în forma reprezentărilor, a imaginilor. Lucrurile devin Obiecte, atunci când sunt „reflectate de conștiință”. Cunoașterea este orientată de interesul cu care subiectul privește obiectele, devenind intențională. Obiectele, la rândul lor, devin „Obiecte intenționale”. Cunoașterea pură renunță la „intenționalitate” pentru a accede la „obiectivitatea absolută” (Husserl, apud Mihăilă 1995: 33). În intertext, lucrurile, ca reprezentări empirice („cameră”, „oglinză”, „pat”) sunt reflectate de conștiința artistică, prin intermediul performativului („Scriu numele tău” [al libertății; n.n.]).

(„Pe fructul rupt în două
Al camerei și-oglinzii
Pe patul scoică goală
Scriu numele tău”).

⁷ În atomismul logic al lui Russell, numele (numele propriu logic) are semnificații care se identifică strict cu purtătorii lor. În absența acestora, aceste nume nu au semnificație (Flew 1996: 243).

(ibidem: 40)

Metatextul, relație de natură critică, deconstruiește actul scriptural al modelului cultural („Inventa noi obiecte ale lumii, îmbogățea lumea / în obiecte pentru a putea scrie pe fiecare / numele libertății). Disimulat în spatele unui text străin, eul enunțării este fascinat de strategia poetică a predecesorului („inventa”, „îmbogățea”, „re-crea”, „scria”), care își asuma orgolios actul locuționar al scrierii, în numele libertății de a re-crea lumea. Actul ilocuționar directiv – „(a cui libertate, de fapt?)” nu mai favorizează simulacrul conversațional. Relația Obiect-libertate este instituită în temeiul resemantizării, în scopul accederii la cunoașterea pură.

Inventa noi obiecte ale lumii, îmbogățea lumea
 în obiecte pentru a putea scrie pe fiecare
 numele libertății. Re-crea lumea obiect cu obiect (meticulos?,
 febril?) pentru a putea scrie pe fiecare, orgolios poate,
 sigur fericit, numele libertății (a cui libertate, de fapt?)

(ibidem: 40)

Linia de demarcație dintre metatext și hipertext se pierde în strategia tuității impersonale („Ca să eliberezi lumea, trebuie să o re-creezi. / Iar libertatea obținută trebuie însemnată”). Valoarea deontică (Zafiu II 2005: 680) a verbului modal „trebuie” consacră contextual respectarea modelului cultural prin imitare: libertatea trebuie să fie însemnată. Relația cu hipotextul se realizează și prin problematizare – „Ajunge oare doar să scrii numele – același? – al libertății (sau un simbol al lui), dar direct pe obiecte?” –, actul ilocuționar directiv al hipertextului realizând o gradație în plan ideatic. Forța ilocuționară a cuvântului ar „scrijeli” obiectul [„Să distrugi / obiectul scrijelind (??) Cu un altul mai tare numele / nou și comun pe suprafața lui”]), iar actul perlocuționar ar consacra „eliberarea lumii din obiect” [și să dai de stratul puțin mai adânc și mai moale al lumii / (a elibera lumea din obiect)?]. Eul enunțării este fascinat de posibilitatea transformării obiectului în cadrul hipertextului. În procesul emancipării lumii din obiect, dinamica cuvântului depășește simțul comun al comprehensiunii („Sunt două acțiuni aici, sau doar una?”). Modelul dilematic al predecesorului încifrează codul scriptural. Aproximările deconspiră forța cuvântului-obiect mai tare decât obiectele [„Să distrugi obiectul scrijelind (??) cu un altul mai tare numele / nou și comun pe suprafața lui”]. Procedeele hipertextului – imitarea și transformarea – tentează eul enunțării în accederea la dimensiunile ultime ale cunoașterii. Forța spirituală a modelului scriptural probează încă o dată impactul cuvântului asupra lumii:

Ca să eliberezi lumea, trebuie să o re-creezi.
 Iar libertatea obținută trebuie însemnată.
 Ajunge oare doar să scrii numele – același? – al libertății (sau
 un simbol al lui), dar direct pe obiecte? Să distrugi
 obiectul scrijelind (??) cu un altul mai tare numele
 nou și comun pe suprafața lui
 și să dai de stratul puțin mai adânc și mai moale al lumii
 (a elibera lumea din obiect)?
 Sunt două acțiuni aici, sau doar una?

(ibidem: 40)

Eul enunțării se detașează de codul scriptural al predecesorului. Performarea scrierii reiterează gestul adamic al numirii. Numirea nu mai echivalează cu „eliberarea lumii din obiect”. Dinamica cuvântului este estompată, obiectul rămâne ceea ce este („Eu scriu pe fiecare obiect, încet, ceea ce e”), de aici frustrarea eului enunțării. Forța ilocuționară a cuvântului se degradează („Îl înjur”). Procesul lent, uniform al scrierii îl situează la distanță de Poet. Lumea nu mai este re-creată, ci acceptată așa cum este. „Înalta fidelitate față de referent, de lumea reală” (Cărtărescu, în Crăciun 1999: 121) marchează pregnant poezia postmodernă.

Eu scriu pe fiecare obiect, încet, ceea ce e.
Îl înjur.

(*ibidem*: 40)

Eul enunțării înțelege forța spirituală a Poetului, dar aceasta i se refuză atât ca revelație, cât și ca exercițiu spiritual. Rămâne ancorat în propriul cod scriptural și existențial, părănd să consacre diferența dintre „scriitor” și „scriptor”, sesizată de Roland Barthes, în funcție de referința la materia comună, și anume cuvântul. Pentru scriitor, cuvântul nu este nici instrument, nici vehicul, ci structură. Pentru scriptor, cuvântul este un mijloc. Scriitorul pierde propria structură și pe cea a lumii în structura cuvântului, care este „o materie (la nesfârșit) prelucrată; un fel de supra-cuvânt care consideră realul doar un pretext”, fapt pentru care „cuvântul nu poate explica niciodată lumea”, chiar dacă explicația este fixată într-o operă, deoarece „aceasta devine imediat un produs ambiguu al realului, de care e legată *cu detașare*”. Nu întâmplător, subliniază criticul, „libertatea este întotdeauna ne-realistă, iar tocmai această lipsă de realism îi permite adesea să pună întrebări pertinente lumii” (Barthes 1987: 127). În ceea ce-l privește pe scriptor, cuvântul „se lasă făcut, nu e faptă”. Este punctul în care criticul francez apreciază că limbajul este „reduc la rangul de instrument de comunicare, de vehicul al gândirii”. Grija pe care scriptorul o acordă scriiturii „nu este niciodată ontologică”, ea nu se transformă niciodată în „obsesie”. Scriptorul, subliniază Roland Barthes, nu exercită nicio „acțiune tehnică esențială” asupra cuvântului. Acesta dispune de „o scriitură comună tuturor scriitorilor, un fel de *Koinè*, în care se pot [...] distinge dialecte [...] dar foarte rar stiluri” (*ibidem*: 129).

Arhitextualitatea, ca relație transtextuală implicită, articulează o precizare paratextuală – „Poem”. Denumirea generică este subliniată implicit în text, la nivelul sferei semantice, în metatext („scria”, „conjugare poetică”, „inventa”, „re-crea”), în intertext („scriu”) și în hipertext („să re-creezi”, „să scrii”). Însuși actul performării poemului este în strânsă legătură cu proiecția arhitextuală. Codurile diferite de realizare a scriiturii – „re-creare a lumii”, în deplină libertate creatoare, și acceptare a acesteia așa cum este („ceea ce e”) – mențin permanent atenția asupra arhitextului. Poemul este nu doar o simplă referire la specie, ci și un mod de a fi, asumat diferit, la distanță în timp.

În textul lui Bogdan Ghiu, relațiile transtextuale (metatextualitatea, intertextualitatea, hipertextualitatea și arhitextualitatea) oferă instrumente de analiză textuală care permit lectorului să se transpună în Cititor Model, deschis codurilor semantice, sintactice ori pragmatice.

4. Concluzii

În înțelegerea textului, metatextul este un concept-cheie. Ca modalitate de „evaziune” a autorului, metatextul circumscrie tipul de discurs care realizează interpretarea, comentariul unui „text-obiect”.

Metatextul contribuie la structurarea textului în funcție de două componente: informația expusă de autor și informația adăugată de Cititorul Model care permite nuanțările semantice și pragmatice, responsabile de prezența semnalelor ilocuționare și perlocuționare.

În poezia postmodernă, metatextualitatea este un procedeu recurent ce coexistă cu celelalte tipuri de transtextualitate. Modelul scriptural, reluat metatextual, accentuează frustrarea eului enunțării, a cărei emoție estetică se consumă într-o elaborare asiduă, îndârjită, prin care se ocultează sublimul creației (cf. Bogdan Ghiu). În textul prezentat, tipurile de transtextualitate funcționează atât ca instrumente de analiză, cât și ca modalități de problematizare a scriiturii.

Prin relațiile transfrastice instituite, lectorul se transpune într-un Cititor Model receptiv la codurile semantico-pragmatice existente (cf. Bogdan Ghiu).

BIBLIOGRAPHY

- Bahtin, Mihail. 1982. *Probleme de literatură și estetică*. Traducere de Nicolae Iliescu. București: Univers.
- Barthes, Roland. 1987. *Romanul scriiturii*. Traducere de Adriana Babeți și Delia Șepețean-Vasilii. București: Univers.
- Cărtărescu, Mircea. 1987. „Realismul poeziei tinere”. *România literară*, 17, în Crăciun, Gheorghe. 1999. *Competiția continuă. Generația '80 în texte teoretice*. Pitești: Paralela 45.
- Eco, Umberto. 1991. *Lector in fabula. Cooperarea interpretativă în textele narative*. Traducere de Marina Spalax. București: Univers.
- Flew, Antony. 1996. *Dicționar de filozofie și logică*. Traducere D. Stoianovici. București: Humanitas.
- Genette, Gérard. 1982. *Palimpsestes. La littérature au second degré*. Paris: Éditions du Seuil.
- Bucur, Romulus; Ghiu, Bogdan; Lefter, Ioan Bogdan; Marin, Mariana; Mușina, Alexandru. 1982. *Cinci*. București: Litera.
- Hăulică, Cristina. 1981. *Textul ca intertextualitate*. București: Eminescu.
- Kristeva, Julia. 1980. „Problemele structurării textului”, în *Pentru o teorie a textului. Antologie „Tel Quel” 1960-1971*. pp. 250-272. București: Univers.
- Maingueneau, Dominique. 2007. *Pragmatică pentru discursul literar. Enunțarea literară*. Traducere de Raluca-Nicoleta Balașchi. Iași: Institutul European.
- Mihăilă, Ecaterina. 1995. *Textul poetic. Perspectivă teoretică și modele generative*. București: Eminescu.
- Varzari, Elena. 2011. „Metatextualitate”, în Constantinovici, Elena (coord.). *Teoria textului: termeni-cheie*, pp. 134-135. Chișinău: Academia de Științe a Moldovei. Institutul de Filologie.
- Zafiu, Rodica. 2005. „Modalizarea”. *Gramatica limbii române* (coord. Valeria Guțu Romalo), vol. II, pp. 673-697. București: Editura Academiei Române.